

بهره مندی شایسته از شتر با الهام از بینش توحیدی

برگرفته از معارف قرآن و اهل بیت (ع)

• محمد ربانی (نویسنده مسئول)

دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم و فناوری های زیستی، گروه سلولی مولکولی و میکروبیولوژی، اصفهان، ایران

تاریخ دریافت: آبان ۱۴۰۳ تاریخ پذیرش: بهمن ۱۴۰۳

شماره تماس نویسنده مسئول: ۰۳۱۳۷۹۳۲۴۶۹

Email: m.rabbani@biol.ui.ac.ir

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22092/ aasrj.2025.133883

چکیده

انسان به عنوان جزیی از جهان بزرگ آفرینش با مجموعه عظیمی از مخلوقات در ارتباط است و زندگی شایسته‌ی او در گرو تنظیم روابط مناسب باخویش، خالق هستی، هم‌نوعان و سایر موجودات است. شتر یکی از موجودات زنده است که انسان‌ها در طول قرون و اعصار از همراهی با آن بهره‌ها برده‌اند. با توجه به تأثیر جهان بینی و بایدها و نبایدهای برخاسته از آن در کنش‌ها و واکنش‌های انسان، این مقاله در پی آنست که با الهام گرفتن از منابع اسلامی بویژه: قرآن کریم، احادیث منقول از پیشوایان معصوم علیهم السلام، کتب فقهی، آثار اخلاقی و منابع ادبی اسلامی ایرانی، در حد بضاعت نگارنده، به تبیین موضوع نحوه بهره‌مندی شایسته انسان از شتر بر اساس عناوین زیر بپردازد:

۱- بینش توحیدی در نگرش به شتر: هدف‌داری جهان هستی و عبث نبودن آفرینش موجودات، شمول قوانین کلی جهان هستی بر جانوران، شتر آیت الهی، دعوت قرآن به مطالعه اندیشمندانه شتر و...

۲- شتر، مسخر انسان: جواز تسخیر موجودات، رفع نیازهای غذایی، استفاده برای سواری، حمل بار، بهره‌گیری روحی و روانی، استفاده نظامی، استفاده برای پوشش، الهام‌گیری علمی از طبیعت (بیونیک)، ارضای حس جمال و زینت طلبی انسان، استفاده درمانی و....

۳- اصول اساسی بهره‌مندی انسان از شتر: حیوانات واسطه آزمون انسان، نفی بی‌بندوباری در بهره‌گیری از شتر، اصول اخلاقی در بهره‌گیری از شتر، مقررات فقهی-حقوقی در مورد استفاده از شتر

۴- عرصه‌های نوین در بهره‌گیری از شتر: بایدها و نبایدها

۵- جمع‌بندی

باتوجه به موارد بالا، لازم است روابط انسان و حیوان براساس آموزه‌های اسلامی و تعالیم قرآنی تنظیم شود و علاوه بر آنکه مدنظر متصدیان امور و صاحبان حرفه‌های مرتبط قرار گیرد، به عنوان بخشی از آموزش دانشجویان رشته‌های مربوطه قرار گیرد و با اهتمام به رعایت آنها ثمرات بیشتری عاید جامعه گردد. انشاءالله

واژه‌های کلیدی: شتر، بینش توحیدی، معارف قرآن و اهل بیت (ع)، تسخیر حیوانات و حقوق حیوانات

بیان مسئله

آدمی به عنوان جزیی از جهان بزرگ آفرینش با مجموعه عظیمی از مخلوقات در ارتباط است و زندگی شایسته‌ی او در گرو تنظیم مناسب روابط با خویش، خالق هستی، هموعان و سایر موجودات است. شتر جانوری است که به طرق گوناگون با انسان ها در ارتباط بوده و مورد بهره برداری های متنوعی قرار داشته است. با پیشرفت علم و فناوری بهره برداری از شتر ابعاد جدیدتری نیز یافته است. قرآن کریم به عنوان آخرین کتاب آسمانی، برای بهره مندی مطلوب انسان ها از مجموعه حیات، رهنمودهای اساسی بیان داشته چنانچه جانوران به مناسبت های گوناگون مورد اشاره قرآن کریم قرار گرفته اند تا از این رهگذر نیز انسان ها راه از چاه باز شناسند و در مسیر بهره گیری شایسته از نعمت های الهی، نکته آموزی، عبرت اندوزی و هدایت پیشگی گام نهند.

آنچه در قرآن کریم و کتب حدیث و منابع دیگر در مورد شتر آمده است به دو دسته قابل تقسیم است:

الف- موارد مشترک با سایر موجودات

ب- موارد اختصاصی شتر

در مورد الف نگارنده قبلا مقاله نسبتا مبسوطی تحت عنوان "درس هایی از قرآن کریم در ارتباط با دنیای جانوران"، ارائه کرده است (ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۰). هم چنین آیات قرآنی مرتبط با شتر نیز در مقاله ای با عنوان "نگرشی بر آیات مرتبط با " شتر " در قرآن کریم" در همایش منطقه ای اولویت های تحقیقاتی شتر ارائه شده است (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸). در مقاله حاضر، تلاش شده با مطالعه منابع در دسترس و با نگاهی نو، ولی جامع ابعاد معرفتی و کاربردی، ارتقای بهره مندی از شتر با استمداد از آموزه های دینی مدنظر قرار گیرد. ان شاء الله.

مواد و روش کار

یافته های حاضر با جستجوی آیات مرتبط با موضوع در قرآن کریم، بررسی برخی منابع روایی و دیگر کتب و مقالات مرتبط با موضوع، تدبر در آنها و استخراج نکات مورد نظر و دسته بندی و تنظیم مطالب و با توجه به یافته های نوین بشری حاصل شده است.

نتایج و بحث

با تامل و تدبر در قرآن کریم و سایر منابع معرفتی دینی، در ارتباط با بهره گیری بهینه از شتر، مطالب زیر قابل استنتاج است:

۱- بهره گیری جهت تعمیق معرفت توحیدی

در قرآن کریم، علاوه بر تاکید عام به مطالعه آیات آفاقی و انفسی جهت تقویت باورهای دینی، مطالعه برخی موارد بطور خاص تصریح شده است از جمله این موارد، شتر است. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (آیه ۱۷ - سوره غاشیه). شتر نیز بسان آسمان و زمین و ... از آیات و نشانه های وجود و قدرت الهی است (چاشنی دل و همکاران، ۱۳۹۱). هر چند برخی مفسرین، ذکر نام شتر در این آیه و دعوت به مطالعه آفرینش آن را بخاطر بیان یک مصداق در دسترس مردم آن روزگار شمرده اند برخی دیگر به ذکر ویژگی های خاص متمایزکننده شتر از دیگر حیوانات پرداخته و آنها را علت احتمالی دعوت ویژه به مطالعه آن ذکر کرده اند (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸).

هر چند هدف اصلی از آیات مذکور تعمیق معرفت توحیدی است اما از جهت ایده پردازی و بهره مندی بهتر از شتر شاید الهاماتی قابل استخراج باشد چنانچه در منابع مختلف بویژه برخی کتب تفسیری وجوه تمایز شتر از سایر موجودات بیان شده و یافته های نوین علمی نیز عرصه های گسترده تری را گشوده که بعضا به عرصه عملی نیز راه یافته اند. خصوصیات ویژه شیر شتر نظیر آنتی بادی های سبک از این مواردند (Swelum et al, 2021).

با الهام از قرآن کریم، تسبیح موجودات نسبت به حضرت حق مورد توجه مفسرین و اندیشمندان قرار گرفته است. علاوه بر این، نمونه هایی از معرفت شتر نسبت به پیشوایان معصوم در منابع مختلف آمده است از جمله:

-شکوایه شتر به محضر رسول خدا (ص) نسبت به قصد صاحب او برای کشتن و نهی حضرت از آن
-سبقت گرفتن شتران برای قربانی شدن در حضور نبی مکرم (ص)

-رام شدن شتران با دیدن رسول خدا(ص)

حیوانات اهلی است.

۲-۲- نگهداری و پرورش شتر

لزوم رفع نیازهای جامعه اسلامی و فراهم شدن مواردی که در متون اسلامی برای استفاده از شتر ذکر شده مانند استفاده خوراکی از شیر و گوشت شتر، استفاده از شتر برای قربانی، دیه و خودبخود مستلزم نگهداری و پرورش شتر است. در حدیث بیان شده که شتر باعث عزت صاحب آن است و امام صادق (ع) دستور خرید شتر را به صفوان فرمودند و در مورد امام سجاد (ع) نیز نقل شده که آن حضرت، شتری به صد اشرفی خریدند و سوار شدند. از طرف دیگر، در برخی از احادیث ترجیح نگهداری گوسفند و یا گاو بر شتر تصریح شده است. در حدیث منقول از نبی مکرم اسلام (ص)، ثروت مرجع به ترتیب شامل زراعت، گوسفندداری، گاوداری و پرورش نخل عنوان شده است. البته باید شرایط زمانی، مکانی و فردی و اجتماعی را باید مدنظر داشت.

در برخی احادیث، ارتباط شکل ظاهری شتر با عمر آن آمده است.

علاوه بر این، آدابی برای نگهداری شتر آمده است از جمله:

- نهی از حرکت بین دو شتر در قطار شتر و نیز حرمت خوردن شیر و گوشت شتری که فضله آدمی را می خورد و همینطور کراهت سوار شدن بر آن تا ۴۰ روز.

- دعای موقع خرید چهارپا (اللهم قدر لی اطولهن حیوه و اکثرهن منفعه و خیرهن عاقبه)

در مورد بهره گیری از احادیث، رعایت نکات حدیث شناسی چون اتقان سند و تفکیک موارد توصیه فردی از دستورات کلی و شرایط زمان و مکان حایز اهمیت است.

۲-۳- بهره گیری سواری و باربری

شتر، همان حیوانی است که بیابان نشینان در حمل زاد و توشه سفر و سرمایه هاشان از آن بهره می جسته اند و اولین حیوانی شمرده شده که اجداد ما با آن سفر می کردند.

شترها با آنکه درشت اندام و نیرومندند اما بسیار مطیع و منقاد و زود رام و تربیت پذیرند و صاحب آن در سیر کردن شکم او دچار سختی و زحمت نمی شود زیرا بر تشنگی و گرسنگی بسیار

- شکایت شتر از صاحبش از کمی علف و سنگینی بار خدمت

رسول خدا (ص)

- جان نثاری ناله رسول خدا (ص) و مقاومت او در برابر رم

دادن جهت خنثی کردن توطئه قتل رسول خدا (ص)

- سخن گفتن ناله با امیرالمومنین (ع)

- سه روز ناله ناله امام سجاد (ع) در مرگ ایشان (ملک احمدی

، ۱۳۸۴)

علاوه بر این، برخی حوادث تاریخی مرتبط با شتر نیز حاوی درس های معرفتی ارزشمندی است:

- داستان شتر حضرت صالح (ع) به عنوان معجزه الهی

- داستان شتر پیامبر اکرم (ص) و تعیین محل اقامت ایشان

پس از هجرت

- داستان شتر امام رضا (ع) و تعیین محل اقامت ایشان در

شهر قم

- قتل شتر چموش توسط صاحب آن به علت استهزای

دیگران • تعبیر حضرت رسول (ص): دهان های شما مملو از

خون شتر است

- سبقت شتر پیامبر در غالب مسابقات و سخن ایشان پس

از یک شکست (تناوب رفعت و افول انسان)

- شتر ابوجهل غنیمت جنگی پیامبر و قربانی خانه خدا

- مهربانی امام سجاد علیه السلام با شتر: در بیست سفر حج

حتی یک تازیانه هم نخورد

- داستان قاتل شتر و ضمانت ابوذر برای قاتل

چه بسا مرکبی که از سوارش بهتر و بیشتر از او به یاد

خداوند تبارک و تعالی باشد (الامین، ۱۳۸۴)

۲- شتر، موجودی مسخر انسان: بهره گیری از شتر در جهت

سلامت و تسهیل زندگی انسان

۱-۲- جواز تسخیر موجودات: دستور کلی بهره گیری از حیوانات

اهلی (انعام)

در آیاتی از قرآن کریم به منافع حیوانات اشاره شده و جواز تسخیر

حیوانات بیان شده است. علاقه مندان به منبع (ربانی خوراسگانی

، ۱۳۹۰) مراجعه نمایند. استفاده از شتر یکی از مصادیق بارز تسخیر

باد خوردن گوشت شتر، زیرا این گوشت را تنها مومنان مخالف یهود می‌خورند (سجودی، ۱۳۹۶ و عزیزی، ۱۳۸۷).

از پیامبر اکرم (ص) نقل شده: شتر را جز مؤمن نمی‌خورد (دریایی و روازاده، ۱۳۸۹).

از پیامبر اکرم (ص) نقل شده: گوشت شتر غذای دنیا و آخرت است (محمدری شهری، ۱۳۸۳).

گوشت شتر هرچند کمتر جزو عادات غذایی مردم است و علیرغم تلقیاتی که در مورد آن وجود دارد مثل دیرپز بودن، عامل طولانی شدن آبستنی و داشتن بوی ناخوشایند، می‌تواند منبع غذایی مناسبی لااقل برای مصرف متناوب باشد. این گوشت علیرغم ارزش غذایی بالا، سدیم بالا و قدرت خوب از لحاظ نگهداری آب، در مقایسه با گوشت گاو چربی، پروتئین و خاکستر، آهن و روی کمتری دارد و فاقد برخی اسیدآمین‌های ضروری مثل تریپتوفان، لوسین، ایزولوسین و والین است.

گوشت شترهای یکساله برای مصرف گوشتی مناسب شمرده شده است (دریایی، ۱۳۸۹).

در طب سنتی، مزاج گوشت شتر گرم و خشک محسوب شده و جوشاندن با روغن زیتون، پختن با نمک و شوید، فلفل، سرکه و زیره مصلح آن اعلام شده است (کردافشاری و همکاران، ۱۳۸۹). در طب سنتی آمده که گوشت شتر به علت دیرهضمی و تولید خون غلیظ و سوداوی، باید با ادویه گرم و سرکه و آبلیمو پخته شود. (شهگلی، ۱۳۹۴).

در مورد تفاوت مصرف گوشت شتران مختلف در کتب نقل حدیث مطالبی آمده است از جمله عدم توصیه به مصرف گوشت شتران بختی که شاید منظور شتر دوکوهانه باشد (شعب، ۱۳۹۰). این موارد قابل تأمل است و باید با کمک حدیث شناسان از جهت سندیت و عام یا خاص بودن و... مورد توجه قرار گیرد.

۲-۴-۳- کوهان شتر:

مصرف کوهان شتر به عنوان جزیی از معجون در حدیث مورد اشاره قرار گرفته است (کرملی، ۱۳۹۳). وزن چربی کوهان حدود ۸۲ درصد از وزن کل چربی بدن شتر است. میزان چربی کوهان شتر دوکوهانه حدود ۱۰۰ کیلوگرم

صبورند و پس از چرا از علف‌های خوش طعم و بدطعم و گیاهانی که حیوانات دیگر از آن رویگرداند شکم خود را سیر و پس از رسیدن به آب‌شخور با یک وعده رفع عطش روزهای زیادی از آب بی‌نیاز خواهند بود (ابوالحب، ۱۳۸۰).

در آیه ۱۴۲ سوره انعام استفاده باربری از حیوانات اهلی تصریح شده است: وَمِنْ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشَا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمُ عَدُوٌّ مُبِينٌ.

۲-۴-۲- بهره‌گیری غذایی

۲-۴-۲-۱- شیر شتر

هر چند استفاده غذایی از شیر بطور عام در قرآن کریم (آیات ۶۶ سوره نحل، ۲۱ سوره مومنون و ۷۳ سوره یس) واحادیث متعدد آمده است چنانچه از پیامبر عظیم‌الشان (ص) نقل شده که شیر، آقای نوشیدنی هاست (جاودانی و همکاران، ۱۳۹۷)، علاوه بر این، در برخی روایات از شفابخشی شیر شتر سخن گفته شده و آدابی هم برای دوشش مناسب شتر ذکر شده است (شبر، ۱۳۸۹ و محمدی ری شهری، ۱۳۸۳).

هر چند ترکیب شیر حیوانات مختلف در کل چندان متمایز نیست اما شیر شترکه در بین حیوانات با شیر بز شباهت بیشتری دارد تفاوت‌های جالب توجهی نشان می‌دهد از جمله: وجود املاح بیشتر از جمله آهن و کلسیم و نیز ویتامین C (دریایی، ۱۳۸۹).

شیر شتر که از آن به عنوان طلای سفید بیابان نام می‌برند در مناطق خشک و بیابانی غذای ارزنده‌ای است که حکم نوشیدنی هم دارد و حداقل پروتئین‌های ضروری انسان را تامین می‌کند. با خوردن ۲/۵ و ۴ فنجان از آن به ترتیب نیازهای کلسیم و فسفر انسان رفع می‌شود (زرنقی، ۱۳۹۷).

۲-۴-۲- گوشت شتر

در آیه ۳۶ سوره حج، خوردن و خوراندن گوشت شتر تصریح شده است. علاوه بر این، در عبارت‌های مختلف، تفاوت سبک زندگی اسلامی در مصرف گوشت شتر با حرمت مصرف آن در یهود بیان شده است چنانچه از معصوم علیه السلام نقل شده: علیکم بالجور مخالفه للیهود: یعنی بر شما باد خوردن شتر به جهت مخالفت با یهود و نیز از پیامبر اکرم (ص) نقل شده، بر شما

کند. شیر شتر فعالیت های آنتی اکسیدانی، ضد میکربی، ضد دیابتی و ضد کلسترولی دارد (Swelum, et al, ۲۰۲۱).

۲-۵-۲- گوشت شتر

مرحوم دکتر ابوتراب نفیسی خواص متعددی نظیر تقویت قوای جنسی را برای خوردن گوشت شتر بیان داشته است. وی مالیدن گوشت شتر راجه‌ت لکه‌ها و بیماری های جلدی مفید می‌داند (نفیسی، ۱۳۶۹).

۲-۵-۳- ادرار شتر:

از نظر ابن سینا، ادرار یا بول استفاده درمانی دارد. بهترین بول به منظور استفاده درمانی، بول شتر عرب است که خالص است. بول کهنه از بول تازه و بول حیوان خایه دار از حیوان اخته، موثرتر شمرده شده است. مزاج آن را گرم و خشک می‌دانند و آن را زداپنده (جلادهنده) دانسته و در زدودن بهک (وضعیتی شبیه پیسی) بسیار موثر شمرده و شستن سر با بول شتر یا گاو را سبب از بین رفتن شوره و سبوسه دانسته‌اند. ادرار شتر را برای درمان از دست دادن حس بویایی بی نظیر دانسته‌اند. بول انسان و شتر را برای دفع استسقا و سختی طحال مفید می‌دانند. بویژه اگر بول شتر با شیر شتر (تازه زاییده) همراه باشد (مقدم، ۱۳۶۹).

از لحاظ فقهی، اجتناب از خوردن ادرار، تاکید شده است اما ادراری که استثناء شده یعنی جواز خوردن آن داده شده ادرار شتر است هر چند جواز مصرف دارویی ادرار گوسفند و گاو نیز در برخی روایات آمده است (قزوینی، ۱۳۸۸).

در صحیح بخاری جلد ۷ فصل ۷۱ حدیث شماره ۵۹۰ نقل شده که پیامبر اکرم (ص) در جواب شکوائیه افراد مناطق دیگر، از آب و هوای مدینه، فرمودند برای رفع این مشکل، ادرار شترشان را بخورند (عموحیدر، ۱۳۹۰).

هم چنین، طبق حدیث منقول از مفضل بن عمر از حضرت صادق علیه السلام، ادرار شتر شیرده برای درمان تنگی نفس توصیه شده است. (ولی ابرقویی، ۱۳۹۱ و حیدری نراقی (۱۳۸۶). ادرار شتر برای افراد مبتلا به دل‌درد (شتر، ۱۳۸۹)، ناراحتی معده یا سوء هاضمه و اسهال (ولی ابرقویی، ۱۳۹۱) توصیه شده است.

در حدیثی از امام موسی کاظم (ع) نقل شده که ادرار شتر بهتر از

برآورد می‌شود. در برخی مناطق کوهان شتر به عنوان غذای خوش طعم مورد استفاده قرار می‌گیرد و به صورت خام یا آب‌پز مصرف می‌شود و در هنگام کمبود غذا منبع انرژی محسوب می‌شود (دریایی، ۱۳۸۹).

۲-۵-۴- بهره‌گیری درمانی:

۲-۵-۱- شیر شتر:

از امام موسی کاظم (ع) نقل شده که خداوند شفا را در شیر شتر قرار داده است. (شبر،) و در احادیث منقول از نبی مکرم اسلام (ص)، شفا بخشی شیر شتر برای بیماری های گوارشی (اسهال) تصریح شده است: (فی البان الابل ... دواء لذربکم - ان فی ... ألبانها شفاء للذربة بطونهم) (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳).

از امام صادق علیه السلام منقول است که شیر شتر شیرده، شفای هر مرض و آفت بدن است و آن بدن را پاک کرده و چرک و کثافات را خارج می‌کند و بدن را می‌شوید (قزوینی، ۱۳۸۸).

چربی شیر شتر از شدت امتزاج آن جدا نمی‌شود لذا گرم و رقیق و مایل به شوری است. مفتوح و مدر بول و صفراست و با شکر مقوی بدن و صاف کننده رخسار و محرک باه و اشتها و جهت سده (انسداد و...) و یبوست کبد، اورام صلبه باطنی، اختلالات تنفسی مانند تنگی نفس، استسقا، بواسیر و... نافع است و چون با بول شتر بیاشامند مسهل زرداب است. شیر شتر رنگ را روشن، بلغم را دفع و برای فرونشاندن ورم و یبوست مفید است. (دریایی، ۱۳۸۹، راشدی ل. و راشدی س.، ۱۳۹۰، پاک نژاد، ۱۳۶۱ و نورانی، ۱۳۸۰).

اگر استفاده از شیر شتر به عنوان پادزهر مدنظر باشد باید ده روز قبل از دوشش، رژیم غذایی رازیانه، کنگر، کاسنی و درمنه را در اختیار حیوان قرار داد (بهشتی نژاد، ۱۳۸۶). در طب سنتی خواص متعدد دیگری نظیر تقویت چشم برای شیرشتر آمده است (نفیسی، ۱۳۶۹).

بر اساس آخرین یافته های علمی، شیرشتر غنی از مواد مفید برای سلامتی نظیر پپتیدهای بیواکتیو، لاکتوفرین، روی و اسیدهای چرب غیر اشباع است. این مواد می‌توانند به درمان برخی بیماری های مهم انسانی نظیر سل، آسم، بیماری های گوارشی و زردی کمک

شیر آن است (شبر، ۱۳۸۹)، ادرار شتر... ۱۴۰۱ و حیدری نراقی (۱۳۸۶).

از امام صادق ع نقل شده بول شتر شفای هر دردی است که در جسد باشد (کمیلی محصل خراسانی، ۱۳۸۷). در روایت آمده است که از امام صادق (ع) پرسیدند که خوردن بول شتر، گاو و گوسفند جهت درد شکم تجویز شده آیا برایشان جایز است آن را بخورند؟ فرمود مانعی نیست (کرملی، ۱۳۹۱).

نقل شده که گروهی نزد حضرت رسول (ص) از استسقاء شکوه نمودند آن حضرت فرمود: اگر از بول و شیر شتر می خوردید بهتر می شدید، خوردند و خوب شدند (کرملی، ۱۳۹۱).

موسی عبدالله الحسن می گوید: از بزرگانمان شنیده ام که شیر ناقه شیرده، شفای هر درد و آفتی است و... برای کسی که دل درد دارد، ادرار آن مفید است (شبر، ۱۳۸۹).

علت مفید بودن ادرار شتر برای تنگی نفس را زیاد بودن استروئیدها در ادرار شتر ماده دانسته اند. شتر خار می خورد ادرارش قلیایی است و استروئیدها در شرایط قلیایی بیش از شرایط اسیدی بقا دارند (سالک، ۱۳۸۸).

در زمان همه گیری کرونا، استفاده از ادرار شتر برای درمان کورونا مطرح شد و بحث داغی در موافقت و مخالفت شکل گرفت. یکی از محققین علوم دینی (جناب آقای مهدی مسایلی) جمع بندی قابل توجهی در آن زمان ارائه کرد که خلاصه آن چنین است:

۱- درباره مصرف طبّی و درمانی ادرار شتر، روایات متعددی در منابع شیعه و سنی وجود دارد:

در منابع اهل سنت، کتاب صحیح بخاری حدیثی را در این باره نقل کرده است، در منابع شیعه نیز چند حدیثی در کتاب های کافی و تهذیب درباره خاصیت درمانی ادرار شتر نقل شده است. البته تقریباً همه روایات منابع شیعه از جهت سندی ضعیف هستند. روایتی نیز، مربوط به کتاب طب الاثمه است که هم از جهت خود کتاب و منبع ضعیف است و هم از جهت سند. پس توصیه به مصرف دارویی ادرار شتر را نمی توان یک گزاره ثابت شده دینی تلقی کرد.

۲- بر فرض پذیرش این توصیه ها، ادرار شتر داروی مطلق و درمان کننده یا پیشگیری کننده همه بیماری ها نیست، بلکه تأثیر درمانی آن نسبت به بیماری خاصی است که روایات نیز درباره آن اختلاف بیان دارند. در روایتی که در کافی آمده مصرف آن برای درمان نوعی بیماری گوارشی توصیه شده است ولی در نسخه های دیگری از همین روایت خاصیت درمانی آن برای بیماری آسم دانسته شده است. در منابع اهل سنت نیز اختلاف درباره وجه درمانی آن دیده می شود. پس در صورت پذیرش خاصیت درمانی ادرار شتر، نوع بیماری آن نیز مسلم و مشخص نیست و باید از طریق آزمایش به آن رسید.

۳- در بعضی از روایات خاصیت درمانی ادرار شتر مقید به شتر ماده شیرده شده است. پس ادرار هر شتری نیز خاصیت درمانی ندارد.

۴. در بعضی روایات از جواز شرعی نوشیدن طبّی و درمانی ادرار شتر سوال شده است، این سوالات بیان گر آن است که در زمان گذشته تأثیر درمانی ادرار شتر یک پیش فرض طبّی میان مردم بوده است و توصیه موجود در روایات نیز کشف یک دارو از ناحیه دین نیست. حتی این احتمال نیز وجود دارد که بعضی برای مؤکد کردن و گسترش این توصیه ی طبّی، آن را به صورت روایت درآورده و نقل کرده باشند.

۵. ادرار یا مدفوع حیوانات حلال گوشت نیز اگرچه پاک هستند ولی مصرف خوراکی آنها به خاطر خبثات و آلودگی شان جایز نیست. حال اگر فرض کنیم خاصیت درمانی برای آنها وجود دارد، دو شرط برای جواز استفاده خوراکی آنها وجود دارد:

الف) مصرف آنها ضروری باشد، یعنی شخص بیمار باشد و درمان او متوقف بر مصرف این ماده باشد.

ب) داروی مشابهی که چنین خبثات و آلودگی را نداشته باشد، در دسترس نباشد.

۶- بر فرض اثبات خاصیت درمانی ادرار شتر، این درمان گری مربوط به مواد خاص موجود در آن است که با فناوری های جدید قابل شناسایی و استخراج هستند. پس به جای توصیه ی مستقیم به مصرف ادرار شتر، می توان این مواد را شناسایی و در تولید

داروهای جدید از آنها بهره‌برداری کرد.

از این گذشته باید دید این مواد بر روی چه عوامل بیماری‌زا تأثیر گذار هستند و خاصیت آنها درمانی است یا تسکینی؟ پس نباید با این ادعا که ادرار شتر برای تنگی نفس یا آسم توصیه شده، برای کرونا و بیماری‌های مشابهی که تنگی نفس در آنها وجود دارد، نیز تجویز شوند. انتساب تجویز ادرار شتر برای کرونا به دین نیز یک بدعت و انحراف دینی است چون دین چنین توصیه‌ای برای درمان کرونا ندارد. (مسایلی، ۱۳۹۹)

۲-۵-۴- کوهان شتر

خوردن کوهان جهت پاکسازی رحم و بواسیر و شقاق توصیه شده است. در مورد اندام‌های دیگر هم خواصی ذکر شده است (نفیسی، ۱۳۶۹).

۲-۶- بهره‌گیری روحی روانی

بهره‌گیری از شتر جهت ارضای روح تجمل و زیبایی طلبی بطور آگاه یا ناخودگاه مدنظر بوده است.

واژه جمل (شتر نر) با واژگان جمیل، جمال، تجمل و ... مرتبط است. شتر در فرهنگ عرب جایگاه والایی داشته چنانچه در واژه سازی، زیبایی اشخاص را به جمل تشبیه کرده است.

امام علی (ع) در نهج البلاغه و سایر منابع دینی با بهره‌گیری از واژگان مربوط به شتر، صحنه‌هایی زیبا و بدیع آفریده اند (معروف، ۱۳۹۱)

در آیه ششم سوره نحل از زیبایی رفت و آمد حیوانات به چراگاه سخن گفته شده است: ولکم جمال حین تریحون و حین تسرحون.

۲-۷- استفاده برای پوشش

از دیگر محصولات شتر، کرک و مو می‌باشد که از آنها جهت تهیه چادر، قالی، طناب، پتو، عبا و ... استفاده می‌شود.

در سال ۱۹۷۷ پژوهشگری بنام Joseph اظهار نمود که باید کرک شتر را همراه با کرک بز و آلپاکا و لاما تحت عنوان الیاف موئین ویژه، تقسیم‌بندی نمود، زیرا که این گروه دارای ویژگی‌ها و صفاتی است که به وسیله رنگ، درجه ظرافت و درجه استحکام آن‌ها را از سایر گروه‌ها متمایز می‌سازد. این گروه دارای صفات عایق و گرم‌کنندگی خوبی هستند و در صنایع نساجی با این گروه

هم‌چون پشم برخورد می‌شود. کرک شتر همچون پشم گوسفند دارای صفت عایق حرارتی است و از آن در کشورهایی که زمستان‌های بسیار سرد دارند، لباس‌هایی می‌یافتند که درجه حرارت بدن را در هوای بسیار سرد حفظ می‌نماید. از سوی دیگر، در کشورهای گرمسیری نیز کرک شتر در دستباف‌ها به کار می‌رود و از آن لباس‌هایی تهیه می‌کنند که مسافران را از گرمای طاقت‌فرسای صحرا نگره می‌دارد. کرک طبیعی شتر دارای رنگ قهوه‌ای سیر بوده و این رنگ از رنگ‌های جذابی به‌شمار می‌رود که صنعت‌گران آن‌را بر دیگر رنگ‌ها ترجیح می‌دهند.

همان‌طور که اشاره نمودیم، از کرک شتر در ساختن، عبا، زیرانداز، روانداز و طناب استفاده می‌شود که عباي نائین در ایران از معروفیت جهانی برخوردار است. قبایل چادرنشین نیز معمولاً از پشم شتر، چادر، ریسمان، پتو و حتی لباس تهیه می‌کنند. از چرم شتر نیز معمولاً جهت ساختن کفش و برخی محصولات دیگر استفاده می‌شود (قاسمی خادمی، ۱۳۹۵)

۲-۸- بهره‌گیری جهت بیونیک (الهام از طبیعت)

الهام‌گیری از طبیعت نقش مهمی در دستاوردهای علمی داشته است. این امر می‌تواند از مصادیق کلمه منافع در آیه ۵ سوره نحل باشد: والانعام خلقها لکم فیها دفء و منافع و منها تاكلون. از مصادیق بیونیک در مورد شتر عبارتند از: ابداع ژل خنک‌کننده با الهام از موی شتر، (ابداع... ۱۳۹۹) و توسعه یک حسگر با الهام از بینی شتر (توسعه... ۱۴۰۰)،

۳- اصول اساسی بهره‌مندی از شتر

۳-۱- حیوانات واسطه آزمون انسان

حیوانات از اسباب ابتلاء آدمی هستند. فوائد گوناگون حیوانات که به آنها اشاره شد و همزیستی و مجاورت انسان با آنها می‌تواند سبب علاقه شدید انسان به آنها شده به نحوی که نوعی وابستگی شدید برای او ایجاد کند و سبب غفلت آدمی از حق شود.

از آیات ۱۴-۱۵ سوره آل عمران چنین مطلبی قابل استنتاج است: "زین للناس حب الشهوات من النساء و البنین و القناطر المقنطره من الذهب و الفضه و الخیل المسومه و الانعام و الحرث ذلک متاع الحیوه الدنیا و الله عنده حسن الماب- قل اونتبکم بخیر من ذلکم

للذين اتقوا عند ربهم جنات تجري من تحتها الانهار خالدين فيها و ازواج مطهرة و رضوان من الله و الله بصير بالعباد (ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۰).

۳-۲- نفی بی بندوباری در بهره گیری از شتر

جواز تسخیر موجودات به معنای بی بندوباری در بهره گیری از موجودات نیست بلکه رعایت هدفداری حیات، بقای موجودات و عدم انقراض آنها و رعایت اصول اخلاق زیستی در رابطه انسان و حیوان ضرورت دارد.

۳-۳- اصول اخلاقی در بهره گیری از شتر

در متون اسلامی رعایت اخلاقی استفاده از حیوانات مورد تاکید قرار گرفته است. در بیشتر موارد در قالبی عام چون حقوق بهیمة، انعام و... حقوق حیوانات بویژه چهارپایان بیان شده است نظیر:

- دادن غذای تمیز حق حیات و نفی از کشتن غیر ضروری حیوانات

- تعلیف و آب دادن حیوانات بویژه هنگام عبور از آب ونهی از گرسنگی دادن حیوانات

- مهربانی با حیوانات

- حق مرکوب: سواری گرفتن درست وعدم درنگ ونشست طولانی بر پشت حیوان جهت سخنرانی، عدم سوار شدن سه نفره

- عدم بار کردن بیش از توان حیوان

- عدم راه بردن بیش از توان حیوان

- نفی از زدن نابجا، ستم و رنج دادن به حیوانات

- نفی از داغ نهادن بر صورت حیوان

- نفی از زدن به صورت حیوان

- نفی از مثله کردن و سوزاندن

- کراهت عقیم کردن حیوانات

- کراهت حیوانات را به جنگ یکدیگر انداختن

- مدارا با حیوان

- مراعات حیوانات موقع اخذ مالیات

- رعایت آداب ذبح مانند آب دادن، ذبح آسان با چاقوی

تیز و عدم ذبح حیوانات در مقابل هم

- عدم کشتن نابجای حیوانات

علاوه بر آن، موارد خاصی برای شتر نقل شده است:

- نفی از لعنت فرستادن بر شتر

- نفی از بار اضافه گذاشتن و الا مخاصمه در روز قیامت

- رعایت عدالت در دوشیدن شیر و سواری گرفتن بین

شتران و حفظ شیر مورد نیاز بچه شتر

- استراحت دادن شتران خسته و مراعات آسیب دیدگان

- بردن حیوانات به آبگاهها و عدم تغییر مسیر از کنار

راههای علف دار

- نفی از تخلیه کامل پستان حیوان هنگام دوشش جهت

حفظ حق بچه شتر

- عدم جدایی بین شتر و بچه شتر

- عدم صحبت طولانی هنگام استفاده از شتر به عنوان مرکب

- گماردن ساربان مناسب: خیرخواه، مهربان، امین و

حافظ، عدم درشتی با آن و نیز عدم تحمیل مشقت و عدم رنجاندن و خسته نمودن

- اجتناب حداکثری از شلاق زدن

- همچنین نفی از داغ زدن بر صورت حیوان ونهی از زدن به صورت حیوان چون تسبیح خداوند را می گوید در روایات آمده است. زبان حال شتر به هنگام تسبیح الهی اینست: منزّه است پروردگار که ذلیل کننده جباران است و تنزیه می کنم او را (مجلسی، ۱۳۷۹).

نقل شده مردی نزد پیامبر شتری را دوشید ایشان فرمودند همه ی پستان را ندوشید زیرا اگر اینکار را کردید شیر آن خشک می شود و برای مرتبه دوم دوشیدن مشکل می شود (دایره المعارف شیر درمانی (زررقی، ۱۳۹۷).

هم چنین توجه به سن شتر و رعایت حق بچه شتر در روایت تصریح شده است چنانچه امام هفتم از علی علیه السلام نقل کرده اند: بر پشت شتر جلاله حج نگذارید شیر و گوشتش را نخورید تا اینکه از او ۴۰ روز بگذرد (شیخ، ۱۳۹۰).

۴-۳- مقررات فقهی - حقوقی در مورد استفاده از شتر

در منابع فقهی مطالب گوناگون در مورد شتر آمده است از جمله:

دینی قابل استخراج است.

۶- جمع بندی

باتوجه به موارد بالا ، لازم است روابط انسان و شتر براساس آموزه های اسلامی و آخرین یافته های علمی بازبینی شود و علاوه بر توجه به ابعاد آموزشی و پژوهشی، برنامه عملیاتی توسعه کمی و کیفی بهره برداری از شتر با تشریک مساعی دولت و بخش های مرتبط غیردولتی ذیل سندهای ملی بویژه سند ملی امنیت غذایی، سیاست های کلی سلامت ، سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی تدوین شود وبا اهتمام به رعایت آنها ثمرات بیشتری عاید جامعه گردد. انشاءالله

منابع

- ابوالحب، ج (۱۳۸۰): نگاهی به دنیای حیوانات در قرآن کریم، ترجمه تقی متقی، انتشارات بوستان کتاب.
- استکی، م. ج. (۱۳۸۷)، ذبح اسلامی، ناشر: اداره کل دامپزشکی استان اصفهان.
- اکبری، م. (۱۳۹۲): آداب و احکام خوردنی ها، انتشارات فنیات، ج ۲، ص ۱۰۵ و ۱۰۶.
- الامین ع. (۱۳۸۴): قصه های حیوانات در قرآن و احادیث. ترجمه لطیف راشدی، انتشارات پیام عدالت، چاپ پنجم.
- بهشتی نژاد، م. (۱۳۸۶): اهل بیت علیهم السلام و خواص خوراکی ها، انتشارات بوستان فدک، ص ۱۲۶-۱۲۸.
- پاک نژاد، س. ر. (۱۳۶۱): اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، ج ۶، انتشارات اسلامی، ۱۳۸-۱۳۹.
- جاودانی، م.، برزگری فروئی، ا.، جاودانی، ت و برزگری فروئی، س (۱۳۹۷)، شتر در دین مبین اسلام، آیات قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام)، کنفرانس بین المللی مطالعات اجتماعی فرهنگی و پژوهش دینی - ۱۸ اسفند.
- چاشنی دل - ی. و همکاران (۱۳۹۱): اهمیت شتر از دیدگاه معصومین و کندوکاو پیرامون آن در ادیان مختلف، خلاصه مقالات، اولین کنگره ملی شتر، مشهد مقدس، ۲۹-۳۰ فروردین ۱۳۹۱ - ص ۳۳۶.
- حیدری نراقی، ع. م. (۱۳۸۶). نسخه های شفا بخش (چاپ چهارم)، انتشارات مهدی نراقی، ص ۱۸۸.

-مقررات ویژه ذبح شتر: در کتب فقهی شرط های مشترک ذبح شتر با دیگر حیوانات حلال گوشت (مسلمان بودن ذابح، استفاده از وسیله آهنی نوک تیز ، روبه قبله بودن و گفتن بسم الله) بیان شده و علاوه بر آن ، شرط متفاوت یعنی نحر کردن بجای بریدن گلو و قطع رگ ها تصریح شده است (استکی، ۱۳۸۷). بیش از سی سال قبل ، دکتر سید مهدی قمصری استاد جراحی دامپزشکی دانشگاه تهران اظهار داشتند که با توجه به تفاوت تشریحی (آناتومیک) گردش خون شتر با دیگر حیوانات اهلی ، نحر شتر یعنی فرو کردن چاقو، نیزه و یا یک وسیله آهنی نوک تیز در محل گودی میان گردن و سینه به بیشترین میزان تخلیه خون از لاشه منجر می شود.

-آداب عقیقه (اکبری، ۱۳۹۲)

-زکات شتر

-استفاده از شتر برای دینه

-جواز مصرف درمانی ادرار شتر (قزوینی ، ۱۳۸۸).

۴- عرصه های نوین در بهره گیری از شتر :بایدها ونبایدها

در دو دهه اخیر ، استفاده از شتر ابعاد جدیدی یافته است و به حوزه های ایمنی شناسی، سرطان شناسی و پیشگیری و درمان سرطان ها ، زیست فناوری و ... راه یافته است. چه بسا این موارد را بتوان مصادیق کوچکی از افلا ينظرون الی الابل کیف خلقت دانست لذا اسلام از تحقیقات جدید در عرصه های نوین استقبال می کند و کاربرد شتر در حوزه های سلامت اعم از تغذیه ، پیشگیری و درمان را نه تنها جایز بلکه تشویق می کند و مرز گسترش در این حوزه ها را رعایت حقوق انسان اعم از فردی و اجتماعی و حقوق حیوان و محیط زیست و تمکین از تعالیم حیات بخش الهی می توان شمرد.

۵-معرفی دستاورد و راهکار

با مطالعه گسترده منابع اسلامی و استنتاج روش مند می توان جهت گیری های مناسب برای بهره مندی از شتر را بدست آورد که جامع بهره مندی مطلوب انسان با رعایت حقوق حیوان و محیط زیست باشد. علاوه بر این، ایده های خوبی برای تحقیق و پژوهش از متون

-کمیلی محصل خراسانی، م. (۱۳۸۷). شفافبخش بیماران (چاپ سوم)، انتشارات نیلوفرانه، ص ۸۱.

-مجلسی-م. ب. (۱۳۷۹): حلیه المتقین، انتشارات قایم نوین، ص ۲۸۳-۲۸۸.
-محمدی ری شهری-م. (۱۳۸۳): دانش نامه احادیث پزشکی، ج ۱، ص ۴۳۸ (احادیث ۷۳۶ و ۷۳۷) دارالحديث

-مسائلی، م. (۱۳۹۹): چند نکته درباره مصرف درمانی ادرار شتر
<https://www.mehrnews.com/news/4909126>.

-معروف-ی. (۱۳۹۱): شتر در نهج البلاغه، خلاصه مقالات اولین کنگره ملی شتر، مشهد مقدس ۲۹-۳۰ فروردین - ص ۳۳۷.

-مقدم-ک. (۱۳۸۵): جانور درمانی شیخ الریس ابوعلی سینا، ناشر محدث، ص ۷۸-۸۰.

-مقیمي-م. وهمکاران (۱۳۹۵): شما دکتر علفی هستید؟ مرکز تحقیقات پزشکی قانونی، ص ۱۴۸.

-ملک احمدی-ع. ا. (۱۳۸۴): معرفت حیوانات، انتشارات شهید حسین فهمیده.

-نفیسی، ا. (۱۳۶۹): خواص خوردنی ها و آشامیدنی ها (چاپ دوم)، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ص ۲۹۹ و ۳۰۵.

-نورانی-م. (۱۳۸۰): دورنمایی از طب اسلامی، موسسه مکتب اهل بیت (ع)، چاپ سوم.

-ولی ابرقویی-ر.، استرایی-ط. و ناظمی س. (۱۳۹۱): طب نامه : فرهنگ الفبایی طب اهل بیت علیهم السلام، ناشر : مشهور، ص ۱۰۴، ۱۰۸ و ۳۱۷.

Swelum AA, El-Saadony MT, Abdo M, Ombarak RA, Hussein EOS, Suliman G, Alhimaidi AR, Ammari AA, Ba-Awad H, Taha AE, El-Tarabily KA, Abd El-Hack ME. Nutritional, antimicrobial and medicinal properties of Camel's milk: A review. Saudi J Biol Sci. 2021 May;28(5):3126-3136. doi: 10.1016/j.sjbs.2021.02.057. Epub 2021 Feb 21. PMID: 34025186; PMCID: PMC8117040.

-ادرار شتر بهتر است از شیر شتر (بول الابل) (۱۴۰۱/۱۰/۲۵):
<https://evanteb.com>

-ابداع ژل خنک کننده با الهام از موی شتر (۱۳۹۹/۸/۲۲).

<https://www.isna.ir/news/99082215074>

<https://www.baharnews.ir/news/316962> - توسعه یک

حسگر با الهام از بینی شتر (۱۴۰۰/۱۱/۲)

-دریایی-م. معجزات غذایی و درمانی شیر و فرآورده های لبنی، انتشارات سفیر اردهال، ۱۳۸۹.

-دریایی-م. و روازاده ح.، طب النبى و طب الائمه چاپ دوم ۱۳۸۹ - نشر سفیر اردهال

-راشدی ل. و راشدی س. (۱۳۹۰): طب جامع امام باقر (ع)، انتشارات پیام عدالت، ص ۱۳۲.

-ربانی خوراسگانی، م. (۱۳۹۰). درس هایی از قرآن کریم در ارتباط با دنیای جانوران.

DOI: 10.13140/RG.2.2.13534.41285

-ربانی خوراسگانی، م. (۱۳۸۸). نگرشی بر آیات مرتبط با " شتر " در قرآن کریم. خلاصه مقالات همایش منطقه ای اولویت های تحقیقاتی شتر، موسسه تحقیقات واکسن و سرم سازی رازی، مشهد، ص ۱۱-۱۲.

-زرنقی-ا. (۱۳۹۷): دایره المعارف شیردرمانی، انتشارات مارینا، چاپ دوم.

-سالک-ع. (۱۳۸۸): چراهای پزشکی، انتشارات ام ابیها، چاپ پنجم، ص ۲۰۸.

-سجودی-م. (۱۳۹۶)، گنجینه احادیث پزشکی، چاپ نهم انتشارات آوای ترنم

-شیر-س.ع. (۱۳۸۹): طب الائمه علیهم السلام، ترجمه عباس پسندیده، انتشارات حدیث مهر، ص ۱۸۵-۱۸۶.

-شیع-ش (۱۳۹۰): طب جامع امام موسی کاظم علیه السلام، ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی انتشارات پیام عدالت ص ۱۲۸ و ۲۲۸

-شهگلی-ا.ح. (۱۳۹۴): زندگی سالم انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۱۷۶.

-عبدالهی-ا. (۱۳۹۸) چهل حدیث حقوق حیوانات، انتشارات زایر

-عزیزی، ع. (۱۳۸۷). طب النبى، انتشارات صلاه،

-عموحیدر، غ. (۱۳۹۰). پاسخ به سوالات شرعی اهل سنت، سایت جامع فتاوی اهل سنت و جماعت، Available: IslamPP.Com.

-قاسمی خادمی ت. (۱۳۹۵): ویژگی های خلقت شتر از منظر قرآن،

روایات و علم جانورشناسی،

<https://ardabil.iqna.ir/fa/news/3524845>

-قزوینی، س.م.ک. (۱۳۸۸): طب جامع امام صادق (ع)، ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی، انتشارات پیام عدالت.

-کردافشاری، غ.، محمدی کناری، ح. و اسماعیلی س. س. (۱۳۸۹). تغذیه

در طب ایرانی اسلامی (چاپ هفتم)، نشر نسل نیکان

-کرمعلی، ج. (۱۳۹۳): طب اسلامی : درمان بیماری ها و امراض در

کلام معصومین علیهم السلام (چاپ دوم)، نشر عطش، ص ۳۱۱.